

თავი VIII. თურქეთის რესპუბლიკა XX საუკუნის 70 -იან წლებში

1970 წლის დასაწყისში თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მეტად რთული მდგომარეობა შეიქმნა.

1970 წლის მარტში სულეიმან დემირელი იძულებული გახდა კვლავ შეექმნა ახალი მთავრობა.

სამართლიანობის პარტიის მთავრობა განაგრძობდა დემოკრატიული მოძრაობის ჩახშობასა და მშრომელი მასების წინააღმდეგ ბრძოლას.

ს. დემირელმა მეჯლისში განსახილველად შეიტანა კანონპროექტი, რომელიც ქვეყანაში ზღუდავდა დემოკრატიულ უფლებებს.

ამ კანონპროექტის წინააღმდეგ გამოვიდა თურქეთის რევოლუციური პროფკავშირების კონფედერაცია.

მათი მოწოდებით მუშებმა დაიწყეს გაფიცვები და დემონსტრაციები.

განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანი სვლა მოეწყო 1970 წლის 15 -16 ივნისს სტამბოლ - იზმირის გზაზე, სადაც თავმოყრილია სამრეწველო საწარმოების მნიშვნელოვანი ნაწილი.

დემონსტრაციაში მონაწილეობდა 100 ათასი მუშა. ეს იყო ყველაზე ხალხმრავალი გამოსვლა თურქეთის ისტორიაში.

მთავრობა განაცვიფრა მუშათა მოძრაობის აქტიურობამ და ის იძულებული გახდა სტამბოლსა და იზმირში ერთი თვით გამოეცხადებინა საგანგებო მდგომარეობა.

პირველად, 1960 წლის 27 მაისის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ, სტამბოლის ქუჩებში გამოჩნდნენ ტანკები და ჯავშანიანი - მანქანები. მთავრობამ შემოიღო სამხედრო ტრიბუნალები, რასაც მოჰყვა პროგრესული მოღვაწეების დაპატიმრება.

1970 წლის აგვისტოში აიკრძალა პროგრესული ჟურნალის „ანტის“ გამოცემა.

მუშათა მოძრაობების ჩახშობის მიზნით, მმართველი წრეები განაგრძობდნენ საკანონმდებლო აქტების მიღებას.

1970 წლის ნოემბერში გაუქმდა 1967 წლის კანონი „შრომის შესახებ.“

მიუხედავად მასობრივი რეპრესიებისა, მუშათა გამოსვლები გრძელდებოდა, თავის კულმინაციას მათ 1970 წლის ბოლოს მიაღწია.

მოძრაობაში ჩაებნენ გლეხებიც, რომლებმაც დაკარგეს იმედი აგრარული რეფორმის ჩატარებისა, რიგ რაიონებში დაიწყეს მიწების ძალით მიტაცება.

ფართო ხასიათი მიიღო სტუდენტების გამოსვლებმაც. ისინი მოითხოვდნენ სოციალურ - ეკონომიკურ გარდაქმნებს და მთავრობის გადადგომას.

სამართლიანობის პარტიის შიგნით გაძლიერდა უთანხმოებები. 1970 წლის ბოლოს „პარტიის სანინააღმდეგო გამოსვლების“ გამო მისი რიგებიდან გარიცხეს 26 დეპუტატი.

ქვეყანაში პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისი სულ უფრო მწვავედებოდა. პრეზიდენტმა ჯევედეთ სუნაიმ რამდენჯერმე შესთავაზა პრემიერ-მინისტრ სულეიმან დემირელს, გადამდგარიყო.

ასეთ ვითარებაში თურქეთის პოლიტიკურ სარბიელზე გამოჩნდა შეიარაღებული ძალების ხელმძღვანელობა, რომელმაც გადაწყვიტა კვლავ ხელში აეღო ძალაუფლება.

1971 წლის 10 მარტს მოიწვიეს უმაღლესი სამხედრო საბჭოს სხდომა, რომელმაც განიხილა ქვეყანაში შექმნილი მდგომარეობა. საბჭომ მიიღო გადაწყვეტილება, რომ ს. დემირელის მთავრობა უნდა გადადგარიყო.

1971 წლის 12 მარტს უმაღლესმა სამხედრო სარდლობამ პრეზიდენტ ჯევედეთ სუნაის წარუდგინა მემორანდუმი, რომელშიც აღნიშნული იყო, რომ – „პარლამენტისა და მთავრობის მოღვაწეობისა და ოპოზიციის საქმიანობის შედეგად ქვეყანა აღმოჩნდა ჩათრეული ანარქიაში, ძმათა შორის ბრძოლაში, რამაც ქვეყნის მომავალი საფრთხის წინაშე დააყენა.“

მემორანდუმი მიუთითებდა, რომ საჭირო იყო შექმნილიყო ზეპარტიული მთავრობა, რომელიც ბოლოს მოუღებდა ანარქიას და შეუდგებოდა კონსტიტუციით გათვალისწინებული რე-

ფორმების გატარებას, ათათურქის პრინციპების სულისკვეთებით.

მემორანდუმი აფრთხილებდა, რომ ამ მოთხოვნების შეუსრულებლობის შემთხვევაში თურქეთის შეიარაღებული ძალები მზად იყვნენ შეესრულებინათ მათზე დაკისრებული მოვალეობა.

თურქეთის უმაღლესი სამხედრო ხელისუფლება დაინტერესებული იყო ქვეყნის სტაბილურობით.

თურქეთის არმიის სარდლობის ჩარევის შედეგად, 1971 წლის 12 მარტს სულეიმან დემირელის მთავრობა გადადგა.

პოლიტიკურ პარტიებს შორის ხანგრძლივი მოლაპარაკების შედეგად, პრეზიდენტმა ჯევედეთ სუნაიმ წინადადება შესთავაზა ნ. ერიმს, რესპუბლიკური პარტიის წევრს, დეპუტატს, შეედგინა ახალი მთავრობა და გამოსულიყო პარტიის რიგებიდან.

მარტის ბოლოს ჩამოყალიბდა ახალი მთავრობა, რომლის შემადგენლობაში შევიდა ხუთი წარმომადგენელი სამართლიანობის პარტიიდან, სამი – სახალხო - რესპუბლიკური, ერთი – სახალხო პარტიიდან, ხოლო თხუთმეტი იყო უპარტიო.

ახალი მთავრობის პროგრამაში ნათქვამი იყო კონსტიტუციით გათვალისწინებული რეფორმების ჩატარებაზე, შემდეგ სფეროებში: აგრარულ, საგადასახადო, ეროვნული განათლებისა და სხვა.

1971 წლის 26 აპრილს ერიმის მთავრობამ განაცხადა, რომ ერთი თვით გრძელდებოდა საგანგებო მდგომარეობა 11 ილში (ვილაიეთში).

მთავრობამ დაიწყო რეპრესიების გატარება დემოკრატიული ძალების წინააღმდეგ. დაპატიმრეს რამდენიმე ათასი კაცი.

1971 წლის 21 ივლისს აიკრძალა თურქეთის მუშათა პარტიის საქმიანობა.

ემირის მთავრობის მიერ ყველაზე მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო 1971 წლის 20 სექტემბერს გატარებული საკონსტიტუციო ცვლილებები, რომლითაც ძლიერდებოდა სახელმწიფო ხელისუფლების პრეროგატივა.

ყოველივე ამის შედეგად, მთავრობაში დაიწყო განხეთქილება, ის დატოვა 11-მა წევრმა. ამას მოჰყვა ერიმის მთავრობის გადადგომა.

1971 წლის 22 დეკემბერს, პრეზიდენტმა ახალი მთავრობის შედგენა კვლავ ერიმს დაავალა. ამ მთავრობას ხმა მისცა 301-მა დეპუტატმა, წინა მთავრობას 332 ხმა ჰქონდა მიღებული. ახალი მთავრობა უფრო კონსერვატორული იყო ვიდრე წინა.

1972 წლის აპრილის დასაწყისში პრეზიდენტმა ჯვედეთ სუნაიმ წინადადება შესთავაზა პოლიტიკური პარტიების ხელმძღვანელებს, დროებით თავი შეეკავებინათ პოლიტიკური საქმიანობისაგან.

პოლიტიკურმა პარტიებმა უარყვეს ჯვედეთ სუნაის ეს წინადადება და 1972 წლის 17 აპრილს ერიმის მთავრობა იძულებული გახდა მეორედ გადამდგარიყო.

1972 წლის 15 მაისს ჯვედეთ სუნაიმ ახალი მთავრობის შედგენა დაავალა ეროვნული ნდობის პარტიის ლიდერს, ეროვნული დაცვის მინისტრს - ფ. მელენს.

ახალი მთავრობა თავისი მოღვაწეობის პირველივე ღონისძიებების გატარებისას წააწყდა იმავე ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სიძნელებს, რის გამოც წინა მთავრობა გადადგა.

1972 წლის მაისში ჩატარდა სახალხო რესპუბლიკური პარტიის ყრილობა. ისმეთ ინონუ, რომელიც ამ პარტიას სათავეში ედგა 1938 წლიდან, გადადგა და მისი ადგილი დაიკავა ბულენტ ეჯევითმა. 1973 წლის აპრილში ჩატარდა პრეზიდენტის არჩევნები და 1973 წლის 6 აპრილს პრეზიდენტად აირჩიეს სენატორი ფაჰრი ქორუთურქი.

პრეზიდენტის არჩევის შემდეგ, გადადგა მელენის მთავრობა. ახალი მთავრობის დაკომპლექტება დაევალა ნ. ტალს, რომელმაც 1973 წლის 16 აპრილს შექმნა კოალიციური მთავრობა - სამართლიანობისა და ნდობის რესპუბლიკური პარტიის მონაწილეობით.

1973 წლის 26 სექტემბერს ანკარასა და სტამბულში გაუქმდა საგანგებო მდგომარეობა.

1973 წლის 14 ოქტომბერს ჩატარდა მეჯლისის არჩევნები.

სახალხო - რესპუბლიკურმა პარტიამ ეროვნულ პალატაში მიიღო 185 ადგილი, სამართლიანობის პარტიამ კი 149 ადგილი.

მეჯლისის არჩევნების შემდეგ არმიის ხელმძღვანელობამ თავისი მისია ამონურულად ჩათვალა და დაუბრუნდა თავისი დისლოკაციის ადგილებს.

1974 წლის იანვარში შეიქმნა „ნაციონალური ფრონტის“ კოალიციური მთავრობა, ბ. ეჯევიტის მეთაურობით. ახალი მთავრობა არასიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა.

უთანხმოება კოალიციის წევრებს შორის დაიწყო მთავრობის პროგრამის შემუშავებასთან დაკავშირებით, მაგრამ კოალიციის დაშლა შეჩერდა კვიპროსის კრიზისთან მიმართებით (1974 წლის 15 ივლისი).

1975 წლის 15 მარტს შეიქმნა კოალიციური მთავრობა ოთხი პარტიის მონაწილეობით. პრემიერ - მინისტრი გახდა სულეიმან დემირელი.

კოალიციაში შევიდნენ შემდეგი პარტიები: სამართლიანობის, ეროვნული ხსნის, ნდობის რესპუბლიკური პარტია და დემოკრატიის ნაციონალური პარტია.

1977 წლის 5 ივლისს, ჩატარდა პარლამენტის ვადამდელი არჩევნები. სადაც გამარჯვება მოიპოვა სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ. მან პარლამენტში მიიღო 213 ადგილი, სამართლიანობის პარტიამ - 189, ეროვნული კეთილდღეობის პარტიამ - 24, სახალხო ნაციონალურმა პარტიამ - 16.

ამრიგად, არჩევნების შედეგად, სახალხო-რესპუბლიკურმა პარტიამ შედარებითი უპირატესობა მოიპოვა პარლამენტში.

1977 წლის 21 ივნისს სახალხო - რესპუბლიკური პარტიის ლიდერმა, ეჯევიტმა, შეადგინა ერთპარტიული მთავრობა. რომელიც პირველსავე სხდომაზე გადადგა.

1977 წლის 21 ივნისს სამართლიანობის პარტიის ლიდერმა სულეიმან დემირელმა შეადგინა მეორე კოალიციური ნაციონალური ფრონტის მთავრობა, რომლის შემადგენლობაში შევიდნენ სამი პარტიის წარმომადგენლები: სამართლიანობის, ნაციონალურ - დემოკრატიული და ეროვნული ერთობის პარტიისა.

თურქეთში გაძლიერდა ინფლაცია, უმუშევართა რიცხვმა 1977 წლის ბოლოსათვის მიაღწია 3 მილიონს, გაიზარდა ფასები

პირველადი მოთხოვნების საქონელზე. თურქეთის საგარეო ვალმა 7 მილიარდ დოლარს მიაღწია.

1977 წლის დეკემბერში სამართლიანობის პარტიის რიგები დატოვა პარლამენტის რამდენიმე წევრმა, რითაც მან დაკარგა უმრავლესობა მეჯლისში.

1978 წლის 5 იანვარს შეიქმნა ერთპარტიული მთავრობა ეჯვეითის მეთაურობით, რომელმაც გამოაცხადა მემარცხენე - ცენტრისტული კურსი.

ბ. ეჯვეითის მთავრობამ შეიმუშავა ეროვნული უსაფრთხოების კონცეფცია, რომელიც ითვალისწინებდა:

ა) ნატოში უფრო დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარებას;

ბ) სხვადასხვა ქვეყანასთან მრავალმხრივი ურთიერთობის გაფართოებას;

გ) ნატოსაგან დამოუკიდებელი სპეციალური შეიარაღებული ძალების ჩამოყალიბებას;

დ) ისეთი სამხედრო მრეწველობის შექმნას, რომელიც შეძლებდა თანამედროვე იარაღის წარმოებას და სხვა.

მთავრობამ ვერ შეძლო დაეძლია სერიოზული ფინანსურ-ეკონომიკური სიძნელეები, რასაც ქვეყანაში მდგომარეობის გაუარესება მოჰყვა.

1979 წლის 14 ოქტომბერს ჩატარდა მეჯლისის არჩევნები, სადაც გაიმარჯვა სამართლიანობის პარტიამ.

1979 წლის 12 ნოემბერს სულეიმან დემირელმა შეადგინა ერთპარტიული მთავრობა, მაგრამ მთავრობის სათავეში სამართლიანობის პარტიის მოსვლა ნიშნავდა მემარჯვენე ძალების გამარჯვებას. ახალმა მთავრობამ გაატარა ეკონომიკის ლიბერალიზაცია და დასავლეთთან კიდევ უფრო მეტად დაახლოების პლიტიკა.

1971 წლის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ, თურქეთის საგარეო პოლიტიკის კურსი, ფაქტობრივად, არ შეცვლილა. იგი განაგრძობდა დასავლეთის ქვეყნებთან მჭიდრო თანამშრომლობას და სამხედრო გაერთიანებებში (ნატო, სენტო) მონაწილეობას.

ამავე დროს თურქეთის რესპუბლიკამ ერთგვარად გააფართოვა თანამშრომლობა საბჭოთა კავშირთან და სოციალისტურ სახელმწიფოებთან.

ამ პერიოდში განსაკუთრებით დაიძაბა ვითარება კვიპროსის საკითხებთან დაკავშირებით.

1960 წლის 16 აგვისტოს კვიპროსმა მიიღო დამოუკიდებლობა და რესპუბლიკად გამოცხადდა. თურქეთში ამ ფაქტმა დიდი რეაქცია გამოიწვია და დიწყო სამხედრო სამზადისი. 1964 წლის 22 ივლისს თურქეთის მთავრობამ, კუნძულის თურქული მოსახლეობის დაცვის მიზნით, ჯარის ნაწილები გადასხა კვიპროსის ჩრდილოეთ ნაწილში. მთლიანობაში თურქეთმა კვიპროსის ტერიტორიის დაახლოებით 40%-ი დაიპყრო. 200 ათასი ბერძენი იძულებული იყო გადასახლებულიყო სამხრეთში, ხოლო 40 ათასი თურქი გადავიდა ჩრდილოეთში.

თურქეთის ჯარების კვიპროსზე გადასხმასთან დაკავშირებით, საბერძნეთმა მობილიზაცია გამოაცხადა და დაიწყო ჯარების თავმოყრა თურქეთის საზღვართან. თურქეთიც შეუდგა სამხედრო სამზადისს და 14 ვილაეთში გამოცხადდა სამხედრო მდგომარეობა.

1975 წლის 13 თებერვალს, კვიპროსის თურქული თემის ხელმძღვანელობამ, თურქეთის ჯარების მიერ დაკავებულ ტერიტორიაზე, შექმნა განცალკევებული სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი: „ჩრდილოეთ კვიპროსის თურქეთის რესპუბლიკა“.

საკონტროლო კითხვები:

- 1) დაახასიათეთ თურქეთის საშინაო პოლიტიკური მდგომარეობა XX საუკუნის 70-იან წლებში;
- 2) რა ადგილი უჭირავს 1970 წლის სახელმწიფო სამხედრო გადატრიალებას თურქეთის საშინაო ცხოვრებაში;
- 3) ახსენით, სამხედროების როლი 70-იანი წლების თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში.
- 4) რა ადგილი უჭირავს სახელისუფლებო და ოპოზიციურ პარტიებს 70-იანი წლების თურქეთის საშინაო ცხოვრებაში;
- 5) რა მსგავსებასა და განსხვავებას ხედავთ 70-იან წლებში მოღვაწე პოლიტიკურ ლიდერებს შორის.

პრაქტიკული დავალება:

გაანალიზეთ XX საუკუნის 70-იანი წლების თურქეთის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ძირითადი საკითხები.

გამოყენებული ლიტერატურა და ვებგვერდები:

1. სვანიძე მ., თურქეთის ისტორია, (1923-2000). ტ. III, თბილისი, 2005.
2. ბატიაშვილი ზ., არმიის ადგილი და როლი თურქეთის რესპუბლიკაში (1923-2000 წლებში), საკანდიდატო დისერტაცია. თბილისი, 2003.
3. ბატიაშვილი ზ., თურქეთის შეიარაღებული ძალები, თბილისი, 2000.
4. გიგინეიშვილი ო., 1960 წლის სახელმწიფო გადატრიალება თურქეთში, თბილისი, 1963.
5. მაკარაძე ე., თანამედროვე თურქეთის აქტუალური საკითხები, ბათუმი, 2000.
6. Гасратян М. А., Орешкова С. Ф., Петросян Ю. А. Очерки истории Турции. Москва, 1983.
7. Данилов В.И., Политическая борьба в Турции. Москва, Наука, 1985.
8. Иванова И.И., Ислам в политической жизни Турции (1950-1980)// Зарубежный Восток: религиозные традиции и современность. Москва, Наука, 1983.
9. Миллер А. Ф., Турция: актуальные проблемы новой и новейшей истории. Москва, 1983.
10. Новейшая история стран Азии и Африки XX век. Часть 3. 1945-2000. Под редакцией А.М.Родригеса. Москва, 2001.
11. Новейшая история Турции, Москва, 1968.
12. Шемсудинов А.М., Турецкая Республика, краткая очерк (1923-1961), 1962.